

Valentinianus-kori burgus a Római parton

(Budapest, III. ker., Nánási út 3.,
Hrsz.: 23 779/5)

2005 folyamán a Római part déli végében, az Aranyhegyi-patak medrétől 200 méterrel északra húzott kutatóárokban egy római kori V átmenetű árok, egy 2-3. századi kőépület maradványai, három, az építmény felhagyása után létesített, késő rómainak tartott mészegető kemence részlete, valamint ugyancsak három, melléklet nélküli csontvázas sír került elő (LÁNG 2006, 60–72). A feltárás szűk térbeli keretei a jelenségek értelmezését, egymáshoz való viszonyát 2005-ben csak részlegesen és feltételesen tették lehetővé, a későbbiek szempontjából mindazonáltal nem mellékes, hogy az ásató a *Spitzgraben* betöltésének tetejéről származó [FRIG] ERIDVS [VP DVX - - - névbélyeggel ellátott *tegulat*öredék (LÁNG 2006, 66, 6. kép) alapján már ekkor számolt a terület késő római katonai hasznosításának lehetőségével (LÁNG 2006, 65). A szűkebb környezet vizsgálatára 2010-ben, egy társasház építése kapcsán újra alkalom nyílt, és az új feltárás még az előzmények ismeretében is váratlan eredményt hozott (1. kép).

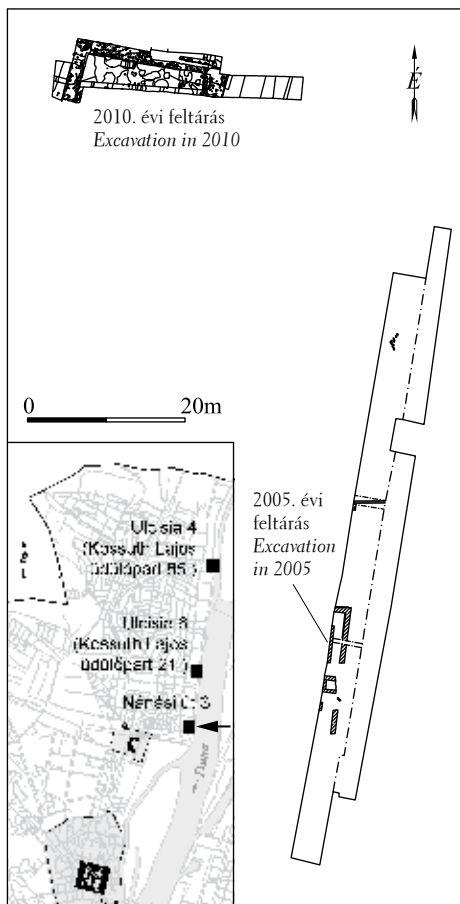
A kelet-nyugati irányú kutatóárkot a 2005. évi feltárás közvetlen szomszédságában, az egykori Berlinger Vendéglő kerthelyiségében, a leendő házalap déli térélfélén húztuk meg (2. kép). A kerthelyiség különböző periódusú salak- és dolo-

A Valentinian Period burgus on Római Part

(Budapest III, 3 Nánási Road,
Lrn.: 23 779/5)

In 2005, a V-shaped Roman ditch, the remains of a 2nd-3rd century AD stone building, parts of three lime kilns considered to be late Roman, at any rate established after the abandonment of the building and three inhumation burials without grave goods were found in a test trench opened 200 m north of the bed of the Aranyhegyi streamlet at the southern end of Római Part (LÁNG 2006, 60–72). In 2005, the possibilities to interpret or clarify connections between the phenomena were limited because of the small size of the excavation territory. It is important, however, that the military use of the territory had already been supposed on the basis of a *tegula* fragment with a [FRIG] ERIDVS [VP DVX - - - stamp (LÁNG 2006, 66, fig. 6) found on top of the fill of the V-shaped ditch (LÁNG 2006, 65). In 2010, the close environs could be investigated in connection with the construction of a block of flats and the new excavation brought unexpected results even despite the archaeological antecedents (Fig. 1).

An east-west running trench was opened next to the excavation territory of 2005 in the garden of the former Berlinger Restaurant, on the southern side of the future house foundations (Fig. 2). Massive Roman period building debris and bulky wall remains appeared under the differ-

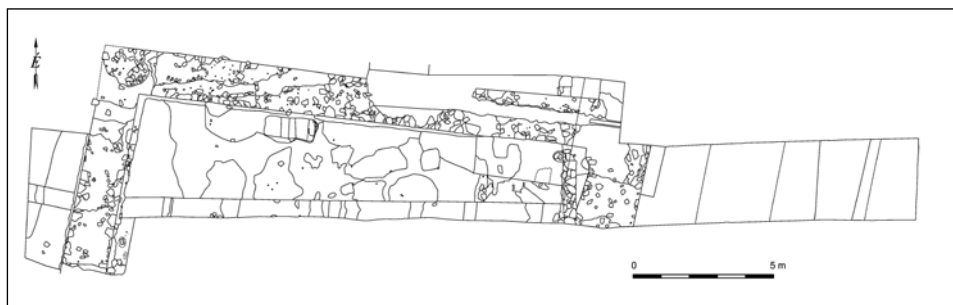
1. kép: A Római parti feltárások átnézeti rajza (2005-2010)

Fig. 1: Location of the excavations on Római Part in the Roman Period (2005-2010)

mitmurva rétegei alatt masszív római kori épületomladék és vastkos falmaradványok jelentkeztek. A vastag, égett tetőomladékból 21 darab Frigeridus dux és Valentinus tribunus névbélyegzőjével ellátott töredék (3. kép) került elő (SZILÁGYI 1933, T. XXVII. 49, 51–52, T. XXVIII. 56–58). A dux Valeriae limitis bélyeges tegulái már az első ásatási napon nyilvánvalóvá tettek az építmény katonai rendeltetését és Valentinianus-kori keltezését.

ent slag and dolomite rubble layers in the garden. 21 *tegula* fragments stamped with the names of *Frigeridus dux* and *Valentinus tribunus* (Fig. 3) (SZILÁGYI 1933, T. XXVII. 49, 51–52, T. XXVIII. 56–58) came to light from the thick debris of the burnt roof. The military function of the building and its Valentinianic datation became evident very soon on the basis of the stamped *tegulae* of the *dux Valeriae limitis*.

Gradually, the northern section of a 4th century AD fortlet appeared in the trench. This military feature unknown until recently in the archaeological literature is located between the watchtowers Ulcisia 6 (21 Kossuth Lajos resort bank) and Ulcisia 7 (Gas Factory), about 1100 m to the south from the former and about 500 m north of the latter one (VISY 2003, 58, 123–128). (Serious doubts have recently emerged concerning the watchtower function of the feature at Gas Factory [VARGA 2011].) The exact measurements of the building are not known. The length of the northern wall certainly surpassed 19 m, while the distance between the eastern and the western interior wall-faces is 16 m. We could not dig along the exterior side of the northern wall because of the presence of modern public utilities, so it was not possible to determine whether or not the building had a northern wing wall. Two types of ground plans can be deduced from the section brought to light here: a Budakalász type *burgus* with four interior pillars and a Szentendre–Dera patak type landing-place (of ferry terminals) both of them characteristic for the Valentinian period (Fig. 4). The latter solution, however, does not seem plausible for a number of reasons, first of all because the southern wall (or its traces, at least) of a Szentendre–Dera patak type building run-

2. kép: A Nánási úti burgus feltárt traktusa
 Fig. 2: The excavated section of the Nánási Street burgus

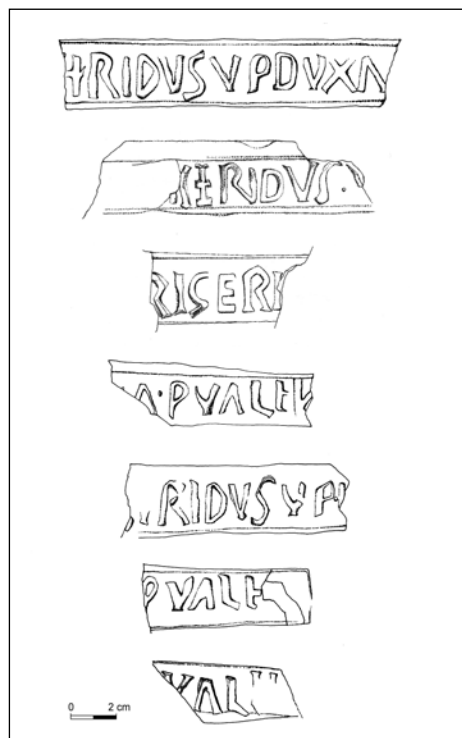
A kutatóárokban fokozatosan egy 4. századi erődtípus északi traktusa bontakozott ki. A szakirodalomban mind-ezidáig ismeretlen katonai objektum a Valentinianus-koriként számontartott *Ulcisia 6* (Kossuth Lajos üdülőpart 21.) és *Ulcisia 7* (Gázgyár) őrtornyok közötti szakaszon helyezkedik el, előbbtől mintegy 1100 méterrel délre, a másiktól körülbelül 500 méterre északi irányban (VISY 2003, 58, 123–128). (A gázgyári objektum őrtornyovoltát illetően jogos kétségek merültek fel az utóbbi időben [VARGA 2011].) Az építmény pontos mérete nem ismert, annyi bizonyos, hogy az északi fal hossza meghaladja a 19 métert, a keleti és nyugati belső falsík egymástól mért távolsága pedig 16 méter. Az északi fal külső síkja melletti mélyítést a még meglévő közművek ellehetetlenítették, így nem nyílt mód annak vizsgálatára, hogy az építménynek van-e esetleges leágazása észak felé. Ilyeténképpen a feltárt traktusból kétféle alaprajzi séma is levezethető: a jellegzetesen Valentinianus-kori négy belső pilléres Budakalász-típusú *burgusoké*, és az ezekkel egykorú Szentendre–Dera-pataki típusú kikötőerődöké (4. kép). Utóbbi eshetőség azonban több ok miatt sem valószínű, mindenekelőtt azért, mert egy

ning toward the Danube should have appeared in the trench of the excavation-site of 2005. It can be taken for granted that the Nánási Street construction belongs to the *burgi* of Budakalász type despite the fact that the characteristic interior pillars could not be unearthed because of the narrowness of the excavation-site. Drawing conclusions from the square ground plan characteristic for the type, the size of the *burgus* can be estimated as being 19×19 m. That is it has a similar size to the Leányfalu fortlet (see the analogies described below; Fig. 4: a).

Although a Budakalász type *burgus* has never been found in the territory of Budapest till lately, this type was widely spread from the Rhine to the Lower Danube (MOTSCHI 1998, 166, note 9, 167; KORÁC 1996, 106). Its analogies from Valeria province come from the eponymous site of Budakalász–Luppa Csárda (SOPRONI 1978, Taf. 75.3; VISY 2003, 57, *Ulcisia 2*), Leányfalu (SOPRONI 1978, 63–66, Taf. 67; VISY 2003, 55, *Cirpi 2*), Visegrád–Lepence (GRÓF–GRÓH 1999, 106, Abb. 2.; VISY 2003, 51, *Solva 35*) and Ócsény–Soványtelek (PÉTERFI 1999, 161–167, 187–188, figs 2-3; VISY 2003, 103, *Alisca 3*). The Budakalász type

Szentendre–Dera-pataki építmény Duna irányába futó déli falának, vagy bármi-féle arra utaló nyomnak már a 2005. évi kutatóárokban jelentkeznie kellett volna. A Nánási úti építmény ezért nagy bizton-sággal egy Budakalász-típusba sorolható *burgus*, annak ellenére is, hogy a jellegzetes belső pillérek feltárására az ásatási terület lehatároltsága miatt nem kerülhetett sor. A típusra jellemző négyzetes alaprajzból következően az újonnan feltárt *burgus* mé-rete 19×19 méterre becsülhető, vagyis az alább bemutatásra kerülő analógiák közül a leányfalui toronnyal azonos alapterületű (4 kép: a).

Budapest területéről ezt megelőző-en nem ismert a kutatás Budakalász-tí-

3. kép: Válogatás a tetőomladék téglabélyegeiből
Fig. 3: Selection of the stamped tiles (*tegulae*) from
the collapsed roof

fortlets were defended by an enclosure wall and a wide *fossa* beyond it. Due to the small size of the excavated territory, there was no opportunity to investigate the exterior defensive works. Attempts were made to map them by georadar techniques, but the soil was so saturated with rainwater that it made any such efforts temporarily futile. The attempt will be repeated at a later time.

The mortared foundation walls of the tower dug down to a depth of 1.5 m were 2.05 m wide. Long stretches of the 1.6 m thick vertical wall were stabilized with gravely mortar and preserved to a height of several stone rows. The walls of the fortlet were built in the *opus incertum* technique essentially, nevertheless, the intention of doing masonry of squared stones in regular ashlar courses can be recognized here and there as well. It is worth mentioning that roof tiles were used instead of wall bricks for equalizing the local irregularities of the masonry. The walls were actually not plastered, only the mortar was smeared on the surfaces of the stones. The fact that both the exterior and the interior wall face, just like the bricks of the collapsed roof were sooty, reveals the fate of the construction (Fig. 5).

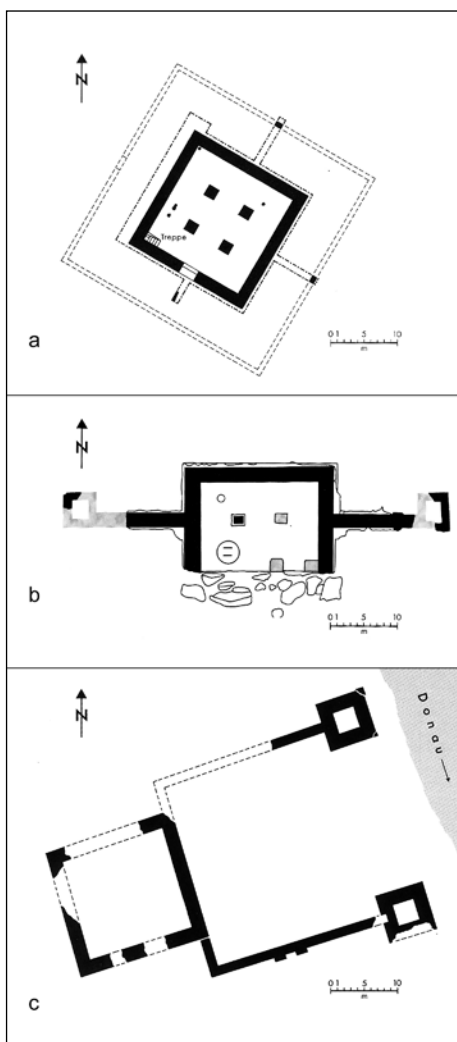
The floor of the ground-level was covered with rammed yellow clay. It runs over the interior rim of the fortification wall foundation (Fig. 6). The thickness of the floor level is not uniform because of the clay was spread unevenly. On the western side of the floor, the clay was spread in an overly thick layer and so not enough clay remained to cover the entire surface. The gap along the western wall had to be filled in with light brown clay. The rammed floor was sunken at certain places. The depressions were filled in with crushed bricks

pusú *burgust*. A Rajnától az Al-Dunáig széles földrajzi elterjedtségnek örvendő típus (MOTSCHI 1998, 166, 9. j., 167; KORÁĆ 1996, 106) valeriai párhuzamai a névadó Budakalász-Luppa csárda lelőhelyről (SOPRONI 1978, Taf. 75.3; VISY 2003, 57, Ulcisia 2), Leányfaluról (SOPRONI 1978, 63–66, Taf. 67; VISY 2003, 55, Cirpi 2), Visegrád-Lepencéről (GRÓF–GRÓH 1999, 106, Abb. 2.; VISY 2003, 51, Solva 35), valamint Ócsény-Soványtelekről (PÉTERFI 1999, 161–167, 187–188, 2-3. kép; VISY 2003, 103, Alisca 3) ismertek. A Budakalász-típusú tornyokat kerítőfal és azon túl széles *fossa* védte. A vizsgált terület kicsinyisége miatt a külső védművek előkerülésére esély sem kínálkozott. Ezek feltérképezésére földradarral tettünk kísérletet a szomszédos telkeken, azonban a talaj csapadék okozta túltelítettsége átmenetileg ellehetlenítette a vállalkozást. A vizsgálat elvégzését a későbbiekben újra megpróbáljuk.

A torony 1,5 méter mélyre ásott, habarcsba rakott alapfalai 2,05 méter szélesek. Hosszú szakaszokon több kősortnyi magasságban áll a sóderes habarccsal összefogott, 1,6 méter vastag felmenőfal. Érdekes a falazótéglák szándékolt mellőzése, az, hogy az építők a falazás pontatlanságainak kiegyenlítésére is kizárólag peremes tetőtéglát használtak. A falakon tulajdonképpeni vakolás nincsen, az építőkövek felületén csak a fugázáshoz használt habarcsot kenték szét. A létesítmény sorsára nézve árulkodó a tény, hogy mind a külső, mind a belső falsík a tetőomladék tégláihoz hasonlóan több helyütt kormozódott (5. kép).

A földszinti rész sárga agyaggal ledöngölt járószintje ráfut az erődfallal belső alapozási kiugrására (6. kép). A járószint vastagsága az agyag egyenetlen elosztása

mixed with earth. A number of small late Roman bronze coins were found in the floor and in the fill of the floor depressions. The work on their restoration has not yet been finished. The surface of the

4. kép: Késő római kiserőd típusok: a) Leányfalu b) Verőce c) Szentendre-Dera-patak (SOPRONI 1985 alapján)

Fig. 4: Small late Roman fort types: a) Leányfalu b) Verőce c) Szentendre-Dera-patak (after SOPRONI 1985)

5. kép: A burgus falszövege
Fig. 5: Wall texture of the
burgus

6. kép: A kiserőd
falmaradványai és
padlószintje
Fig. 6: Wall remains and
sunken floor level of the
burgus

miatt változó. A sárga agyagot a nyugati térfélen a keleténél vastagabban terítették le, ezért az elégtelennek bizonyult a szükséges felület lefedésére. A nyugati fal menti sávban keletkezett hiányt világosbarna agyaggal kellett pótolni. A dőngölt padlószint több helyütt megsüllyedt, a kiegyenlítést földdel kevert téglazúzalékkal végezték. A járószintből és a javításról árulkodó épülettörmelékcs betöltésekből több, késő római kisbronz került elő, ezek

floor level was often burnt to a red color. It is sooty and contains charcoal. The *tegulae* covered with soot on their lower sides, the sooty walls and the burnt floor make it evident that the construction was set on fire with the roof and the upstairs collapsing onto the ground floor. As no finds (articles of wear or use, tools etc.) were found from the time the fortification was in use and disregarding the as yet not conserved coins from the floor level, it appears the

restaurálása még folyamatban van. A járószint felülete sok helyütt vörösre égett, vagy kormos, faszenes. Az alsó felükön kormozódott *tegulák*, a kormos falak és az átégett padló egyértelművé teszik, hogy az építményt felgyújtották, a tetőszerkezet és az emeleti födémekek a földszintre omlottak. Miután az erődítés működési idejéből – a padlószintből származó, még restaurálatlan érmeket leszámítva – semmiféle leletanyag (viseleti tárgy, használati cikk, szerszám) nem került elő, okkal feltételezhető, hogy a létesítményt a felgyújtás előtt tervszerűen és higgadtan kiürítették.

A padlószintből és annak javításából származó érmék kiértékeléséig a *burgus* építési idejének meghatározásához a bélyeges téglák jelentik az egyedüli kronológiai fogódzót. A téglabélyegek alapján a torony építési ideje Frigeridus *ducatu*sán (371–373/374) belül (WACHTEL 2000, 911–912; LŐRINCZ 2006, 103–105) keresendő, jó eséllyel a 371–372. évre tehető, amikor a Dunakanyarban is több *burgus* épült (SOPRONI 1985, 110–112; GRÓF–GRÓH 1999, 108–109) egy professzionális építőcsapat, a *legio I Martiorum* (sic!) egyik különítményének (a *legio* elnevezésének problematikájára: FELLMANN 1998, 95) közreműködésével (RIU 771, RIU 804, RIU S 128).

A *burgusok* építése igen feszes munkatempót kívánt a résztvevő katonaságtól (BORHY 1999, 11–13), a gyorsaság viszont olykor kapkodással párosult, ahogyan azt a Nánási úti *burgus* hevenyészett padló kiképzése is mutatja. A padlószint helyenkénti megsüllyedése ezzel szemben biztosan nem az építetők gondatlanságára vezethető vissza: a torony alatt ugyanis egy kiterjedt észak-déli irányú árokrendszer húzódik. Ezek az árok a kora római korban a kultúrszint anyagával töltődtek

establishment was systematically and deliberately evacuated before it was burnt down.

The only chronological clues to the dating of the *burgus* are the stamped bricks until the coins from the floor level and its mending level can be evaluated. Based on the brick stamps, the tower was built within the ducate (AD 371–373/374) of *Frigeridus* (WACHTEL 2000, 911–912; LŐRINCZ 2006, 103–105), most probably in AD 371–372 when a series of *burgi* were built in the Danube Bend (SOPRONI 1985, 110–112; GRÓF–GRÓH 1999, 108–109; RIU 771, RIU 804, RIU S 128) with the co-operation of a professional building team, a detachment of the *legio I Martiorum* (sic!) (for the problem of the denomination of the legion see FELLMANN 1998, 95).

The construction of a *burgus* demanded a quick pace of work from the army (BORHY 1999, 11–13). Nevertheless, haste was sometimes combined with inconsistency as the rough-and-ready finish of the floor of the Nánási Street *burgus* illustrates. The sinking of the floor level, at the same time, can certainly not be ascribed to the negligence of the builders. A large, north-south running ditch system ran beneath the tower. In the early Roman period in this area, these ditches were filled in with material from culture-bearing layers and then the original surface was artificially modified during landscaping work in the 2nd and 3rd centuries AD (LÁNG 2006, 69). By the 4th century AD no trace remained of the ditches on the surface. The sinking of the floor can be satisfactorily explained by the presence of the not sufficiently filled in ditches running beneath the *burgus* and the Roman refuse pits dug there before the construction.

be, majd miután a 2-3. századi tereprendevezések során az eredeti felszín még mesterségesen csonkították is (LÁNG 2006, 69), a 4. századra az árkok maradványai felületben már egyáltalán nem voltak érzékelhetőek. A padlószint helyenkénti megsüllyedését az alatta futó, nem kellően tömörödött betöltésű árkok, illetve az építkezést megelőzően létesített római kori szemetesgödörök kielégítően magyarázzák.

A 4. században alkalmazott nagy méretű *burgus*-típusoknak már kevés közük volt a 2. századi őr- és jelzőtoronyokhoz, rendeltetésük a megváltozott határvédelmi koncepció, a *riparienses* erőinek koncentrációja következtében jóval összetettebbé vált (az őrzésen és jelzésen túl: csapat-elhelyezés, raktározás, *refugium* funkció, ipari produkció, esetenként kereskedelmi tevékenység). E kései *burgus*okat komplex feladataik miatt a szakirodalomban jó ideje nem is őrtoronyként, hanem Vegetius szóhasználatával élve kiserődtként (Veg. 4.10: *castellum parvulum*) írják le (BERNHARD 1981, 59; HODGSON 1997, 65; MOTSCHI 1998, 167). A Nánási úti *burgus* kapcsán a kibővült funkciók körére vonatkozóan nem sikerült adatot gyűjteni, részben a torony már említett, tervszerű kiürítése miatt, részben pedig amiatt, hogy a falakon kívül alig adódott lehetőség feltárást végezni. A feltárás során a terület korábbi használatára vonatkozó információk is összegyűltek, és az új eredmények a 2005. évi feltárás jelenségeinek értelmezésére is új fényt vetnek. A sárga padlószintet több helyütt átvágtuk, közvetlenül alatta alkalmi tűzrakó helyeket és szemetesgödöröket találtunk. Utóbbiakból késő római, mohazöld és mustársárga színű mázas füles korsók és behúzott peremű mázas tálkák töredékei, valamint törött vasszerszámok (sarló, ka-

The large *burgus* types of the 4th century AD had little in common with the watch and signal towers of the 2nd century AD. Their function became more complex as the result of a new frontier defense concept, the concentration of the *riparienses* forces (beside observation and signaling these forces were tasked with the stationing of troops, storage work, having a *refugium* function, industrial production and commerce occasionally). Due to their complex functions the late *burgus* of considerable extent are called fortlets using Vegetius' term (Veg. 4.10: *castellum parvulum*) instead of watchtowers (BERNHARD 1981, 59; HODGSON 1997, 65; MOTSCHI 1998, 167). It was not possible to collect data about whether the Nánási street *burgus* complex also filled such complex functions, in part because of the above-mentioned coeval systematic evacuation and partly because it was virtually impossible to investigate territory outside the walls. At the same time, it was possible to collect information on the earlier use of the territory and these results shed new light on the interpretation of the phenomena unearthed in 2005. The yellow floor level was cut through in a few places and temporary fire places and refuse pits were found right under it. The latter features contained fragments of late Roman dark green and mustard-yellow, glazed handled jugs and small glazed bowls with incurving rims and broken iron tools (a sickle, scythe, hoe, scraper and hook). The features under the floor level are linked with the preparatory work preceding the building activity and the construction itself. The find material of the culture-bearing layer, ranging from bowls of La Tène tradition (LÁNG 2006, 69) to late glazed pottery attest to land use from

sza, horoló, kaparó, kampó) kerültek elő. A padlószint alatti késő római jelenségek az építkezést közvetlenül megelőző, előkészítő munkálatokkal, illetve magával az építkezéssel állhatnak kapcsolatban. A kultúrrétegben talált, a La Tène hagyományú tálaktól (LÁNG 2006, 69) a kései mázas kerámiáig terjedő leletanyag 1-4. századi területhasználtról tanúskodik. Az egyes időszakok intenzitásáról 2010-ben nem volt lehetőségünk fogalmat alkotni, de a középső császárkori területhasználat jelentőségét a 2005. évben feltárt freskós kőépület markánsan bizonyítja.

A reprezentatív helyiséggel ellátott 2-3. századi épület a *burgus* építésekor már legalább egy évszázada használaton kívül állt. Talán túlzás kijelenteni, hogy a *burgus* helyének kijelölésében a romépület döntő szerepet játszott, de mint koncentrált mézskölelőhely bizonyos befolyást gyakorolhatott a kiserőd végleges helyének kijelölésében. A *diocesis Pannoniarum* Valentinianus-kori *burgus*-felirataiból egyértelműen kiderül, hogy az erődépítési programért a felelősséget Flavius Equitius *comes et magister utriusque militiae (per Illyricum)* viselte (Amm. 29.6.3.), az építőmunkát pedig megosztották a határmenti és a mozgó hadsereg kötelékébe tartozó csapatok között. Valeriából egyelőre csak a *comitatenses* tevékenysége dokumentált, a Dunakanyarban zajló építkezéseket a *legio I Martia* különítményesei végezték a helyi katonaság bizonyos mérvű bevonásával (*una cum militibus creditis*). Az építőanyag biztosítása ugyanakkor, ahogyan arról a bélyeges *tegulák* is tanúskodnak, a *dux* és rajta keresztül a határmenti katonaság, a *riparienses* feladatkörébe tartozott. A szükséges téglamennyiség helyszínré szállítása mellett nyilvánvalóan a helyi erőkre hárult még az újrahasonosítható

the 1st-4th centuries AD. The intensity of the preceding phases cannot be determined in 2010, although the significance of the land use in the middle imperial period is emphasized by the stone building with fresco uncovered in 2005.

The 2nd-3rd century AD building with this representative room had already been abandoned for at least a century by the time that the *burgus* was constructed. It is perhaps not right to say that the ruins of the building played a decisive role in the determination of the location of the *burgus*, but the concentrated source of limestone may have exercised a certain influence on the choice of the final location. It is evident from the *burgus* inscriptions from the *diocesis Pannoniarum* of the Valentinian period that Flavius Equitius *comes et magister utriusque militiae (per Illyricum)* was responsible for the fort construction project (cf. Amm. 29.6.3), while the construction work itself was divided between the troops of the army along the frontier (*riparienses*) and the mobile army (*comitatenses*). Only the activity of the *comitatenses* has been documented from Valeria till lately, the detachment of the *legio I Martia* worked in the Danube Bend with certain involvement of the local troops (*una cum militibus creditis*). Securing building material, as attested by the stamped bricks, was the duty of the *dux*, and through him, the army on the frontier, the *riparienses*. Beside transporting the necessary quantities of brick to the spot, the local forces had to search for and procure re-usable stone material. The primary source of the immense lime and stone needs of the *burgus* were supplied from the limestone of the walls of the abandoned building. However, as the fragment of the family stele placed

7. kép: Orseolo Péter
denárja
Fig. 7: Denar of king
Peter Orseolo

kőanyag felkutatásának és beszerzésének feladata is. Az épülő *burgus* hatalmas mészs- és kőszükségletének elsődleges forrásaként a felhagyott épület falaiból fejthető mészkő szolgált. Azonban ahogyan arról a 2005/1. számú mészégető kemence mellé odakészített családi sírsztélé töredéke is tanúskodik (LÁNG 2006, 62), a katonaság a közeli polgárvárosi (Gázgyári és Pók utcai) temetők kőanyagát sem kímélte, bár a síremlékek építőanyagának elmozdítását és újrahasznosítását több, a 4. század középső évtizedeiben kiadott császári rendelet ismételtelen tilalmazta (ZABEHLICKY 1985, 279–280; TÓTH 2009, 52–53). Aquincumban és környékén e törvényi tiltások teljesen hatástalanok maradtak, a *spolia* felhasználása mind a 4. századi temetőkből, mind a katonai építkezéseken (NAGY 1942, 751, 756; ERTEL 2001, 79–104) bevett gyakorlatnak számított. Ennek ellenére a Nánási úti *burgus* feltárt részén befalazott *spoliumot* nem találtunk, a tornyon belüli omladék egyik 20. századi bolygatásából került csak elő egy római kori profilált párkánytöredék, amely a 2-3. századi épületből vagy valamelyik kifosztott temetőrészéből egyaránt juthatott az erőd területére.

A részlegesen feltárható mészégető kemencékkel kapcsolatban 2005-ben csak annyi látszott bizonyosnak, hogy a kőépü-

beside lime kiln no. 2005/1 indicates (LÁNG 2006, 62), the army did not spare the stone materials from the nearby parts of cemetery of the Civil Town (Gas Factory and Pók Street) although a number of imperial orders banned repeatedly the displacement and recycling of the building materials from funeral monuments in the middle decades of the 4th century AD (ZABEHLICKY 1985, 279–280; TÓTH 2009, 52–53). The legal prohibitions were ignored in Aquincum and its region. The use of *spolia* was an accepted practice both in 4th century AD cemeteries and military constructions (NAGY 1942, 751, 756; ERTEL 2001, 79–104). Nevertheless, there was not evidence of any walled-in *spolium* in the uncovered part of the Nánási Street *burgus* with the exception of a single profiled cornice fragment found in a 20th century disturbance within the tower. This cornice could have come into the area of the fortification from the 2nd–3rd century AD house or any of the ransacked parts of cemetery.

Only one thing could definitely be said about the lime kilns that were partially uncovered in 2005: they were later than the building. Based on the above-mentioned results, it is already certain that their establishment was linked with the construction of the *burgus*. The military construction

letnél későbbiek. A fentebb leírtak alapján most már kijelenthető, hogy ezek létesítése a *burgus*-építkezéssel hozható kapcsolatba. Ugyancsak a katonai építkezés szolgálhat magyarázatul a Krempelel-malmi patak dunai torkolatától (nagyjából a mai Aranyhegyi patak betorkollásától) északra feltárt négy köralaprajzú mészégető kemence jelenlétére is (KUZSINSZKY 1932, 70–71). Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a 2005. évi ásatási területen húzódó *Spitzgrabent* a mészégető katonák töltötték fel. A feltöltés az épület melletti szakaszon a kőkitermelés során felhalmozódott, újrhasználásra alkalmatlan vakolat-, freskó- és habarcsdarabokkal, a kemencék vonalában pedig mészégetési melléktermékekkel, szennyeződt messzel, valamint szállítás és építkezés közben eltört *tegulákkal* történt meg. A 2010. évi feltáráson a *burgustól* keletre is előkerült egy hasonlóképpen betöltött, messzel kiöntött és építési törmelékkel telezsúfolt V-keresztmetszetű árok, amelynek felszámolását ugyancsak Frigidus-bélyeges téglák keltezik.

A *burgus* felhagyásának körülményeire és időpontjára vonatkozó információ pillanatnyilag nem áll rendelkezésre. Nem tűnik valószínűnek, hogy a létesítmény a 374. évi kvád-szarmata, vagy a hadrianopolisi vereség (378. augusztus 9.) hírére bekövetkező szarmata betöréskor pusztult volna el, ennek ellentmond az erőd aprólékos kiürítése, ami magában véve is katonapolitikai megfontolásokra, és nem konkrét harci eseményekre utal. A feladás körülbelüli időpontjának meghatározásához a padlószint süppedékeinek betöltéséből származó érméktől várunk segítséget.

A felgyújtott erőd a népvándorlás évszázadait nyugalomban vészeltte át, utóélete a középkortól vált zaklatottá. A tor-

may also explain the presence of the four round lime kilns uncovered north of the mouth of the Krempelel streamlet by the Danube River (today approximately the mouth of the Aranyhegyi streamlet) (KUZSINSZKY 1932, 70–71). It also became evident that the lime burning soldiers filled in the V-shaped ditch that ran across the 2005 excavation territory. Plaster, fresco and mortar fragments heaped up during stone extraction as materials unsuitable for recycling, were found in the fill alongside the building and the debris of lime burning, soiled lime and *tegulae* that broke during transport and the building process were used for the same purpose in the region of the kilns. A similarly filled in V-shaped ditch with lime poured into it and crammed with building debris was found east of the *burgus* in 2010. The time it ceased to exist is indicated by bricks with Frigidus stamps.

No information exists about the circumstances and the time of abandonment of the *burgus*. It is unlikely that it perished during the Quado-Sarmatian incursion in AD 374 or the Sarmatian invasion provoked by the Roman defeat at Adrianople (AD 9 August 378). The entire evacuation of the fortification implies military political deliberations and not definite war events. Hopefully, the coins found in the fill of the sunken floor will help to assign the time when the structure was abandoned.

The burnt down fortification peacefully survived the centuries of the Migration Period. It suffered real damage in the Middle Ages when the tower was pulled down to its foundations in various places from the 11th century onward as shown by a *denar* issued by king Peter Orseolo found among the stones of the foundation wall (Fig. 7).

nyot a 11. századtól kezdve több helyütt az alapokig visszabontották, ahogy erről az északnyugati sarok alapfalának kövei közé került Orseolo Péter denár is tanúskodik (7. kép). A falakat az újkorban számtalanszor átvágták, visszabontották, sőt, a közelmúltban az északi falba két közműárkot is belevészték.

A *burgus* előkerülése miatt az építési tervekét módosítani kellett. A torony maradványait visszatemették, a tervezett mélygarázst pedig a telek nyugati oldalára helyezték át. A tervek engedélyeztetése még folyamatban van, az új házalap feltárása 2011. tavaszán válik esedékessé.

Budai Balogh Tibor

The pulled down walls were cut across several times and recently two trenches for public utilities were cut into its northern wall.

The architectural plans had to be modified because of the uncovering of the *burgus*. The remains of the tower were re-buried and the underground parking garage was moved to the western side of the lot. The new designs have been submitted for licensing and the excavation of the new foundation and the excavation of the spring of 2011.

Tibor Budai Balogh

Irodalom/References

BERNHARD 1981 – Bernhard, H.: Die spätrömischen Burgi von Bad Dürkheim Ungstein und Eisenberg. Eine Untersuchung zum spätantiken Siedlungswesen in ausgewählten Teilgebieten der Pfalz. Saalburg Jahrbuch 37 (1981) 23–85.

BORHY 1999 – Borhy, L.: *Praepositus legionis hunc burgum a fundamentis in diebus XXXXVIII fecit pervenire*: Überlegungen zu CIL III 3653 aus Esztergom hinsichtlich der Dauer der Errichtung spätrömischer Militäranlagen. *Arctos* 33 (1999) 7–13.

ERTEL 2001 – Ertel, C.: Spolien aus der Mauer des spätrömischen Legionslagers von Aquincum. Fragmente von Grabaltären ohne Inschrift im Aquincum Museum. *BudRég* 34 (2001) 79–104.

FELLMANN 1998 – Fellmann, R.: Spätrömische Festungen und Posten im Bereich der Legio I Martia. In: Bridger, C.

– Gilles, K.-J. (Hrsg.), *Spätrömische Befestigungsanlagen in den Rhein- und Donauprovinzen*. Beiträge der Arbeitsgemeinschaft 'Römische Archäologie' bei der Tagung des West- und Süddeutschen Verbandes der Altertumforschung in Kempten 08.06.–09.06.1995. BAR IS 704. Oxford 1998, 95–103.

GRÓF-GRÓH 1999 – Gróf, P. – Gróh, D.: Spätrömischer Wachturm und Statuenfund zu Visegrád-Lepence. *FolArch* 47 (1998-1999) 103–115.

HODGSON 1997 – Hodgson, N.: Relationships between Roman River Frontiers and Artificial Frontiers. In: Groenman-van Waateringe, W. et al. (eds), *Roman Frontier Studies 1995*. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies. Oxbow Monograph 91. Oxford 1997, 61–66.

- KORÁĆ 1996 – Korać, M.: Late Roman and Early Byzantine Fort of Ljubičevac. In: Petrović, P. (ed.), Roman Limes on the Middle and Lower Danube. Cahiers des Portes de Fer, Monographies 2. Belgrade 1996, 105–109.
- KUZSINSZKY 1932 – Kuzsinszky B.: A Gázgyári római fazekastelep Aquincumban (Das grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest). BudRég 11 (1932) 3–423.
- LÁNG 2006 – Láng O.: Római kori beépítettség kutatása az aquincumi polgárvárostól északra fekvő Duna-parton (Investigation of the use of the Danube bank north of the Aquincum Civil Town). Aqfüz 12 (2006) 60–72.
- LŐRINCZ 2006 – Lőrincz, B.: Spätromische Offiziere und Unteroffiziere im pannonischen Heer aufgrund der Ziegelstempel. Specimina Nova 20 (2006) 103–120.
- MOTSCHI 1998 – Motschi, A.: Der spätromische *burgus* von Balsthal-St. Wolfgang und die Inschrift der *Tungrecani seniores* aus Laupersdorf SO. In: Ebersbach, R. et al. (Hrsg.), Mille fiori. Festschrift für Ludwig Berger zu seinem 65. Geburtstag. Forschungen in Augst 25. Augst 1998, 163–169.
- NAGY 1942 – Nagy L.: Aquincum és a későrómai védőrendszer, in: Szendy, K. (szerk.), Budapest története II. Budapest 1942, 747–764.
- PÉTERFI 1999 – V. Péterfi Zs.: Az Ócsény-soványtelki későrómai őrtorony feltárása. In: Gaál A. (szerk.), Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai (Bölcske, 1998. október 7.). Szekszárd 1999, 161–200.
- SOPRONI 1978 – Soproni, S.: Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest 1978.
- SOPRONI 1985 – Soproni, S.: Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 38. München 1985.
- SZILÁGYI 1933 – Szilágyi, J.: Inscriptiones tegularum Pannonicarum. DissPann II:1. Budapest 1933.
- TÓTH 2009 – Tóth E.: Studia Valeriana. Az alsóhetényi és ságvári késő római erődök kutatásának eredményei. Helytörténeti sorozat 8. Dombóvár 2009.
- VARGA 2011 – Varga G.: Budapesti őrtornyok – mítosz és valóság. ArchÉrt 136 (2011) (megjelenés alatt / in print)
- VISY 2003 – Visy, Zs.: The Ripa Pannonica in Hungary. Budapest 2003.
- WACHTEL 2000 – Wachtel, K.: Frigeridus dux. Chiron 30 (2000) 905–914.
- ZABEHLICKY 1985 – Zabehlicky, H.: Zur Spolienverwendung in spätantiken Gräbern des österreichischen Donauraumes. In: Kandler, M. (Hrsg.), Lebendige Altertumswissenschaft. Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von Herrmann Vetters. Wien 1985, 279–285.